

KÍVÁNT SEGÍTSÉG ÉS HÍVATLAN ATYÁSKODÁS A NEMZETISÉGEK ÉRVÉNYESÜLÉSI FOLYAMATÁBAN

Dr. REHAK LÁSZLÓ

A nemzetiségek nálunk kétségtelenül jelentős érvényesülési folyamaton mennek át. Ez a végbemenő változás csak a nemzetiségi kérdést kellőképpen nem értő számára marad felfedezetlen, s éppen emiatt képtelen a folytonosan változó viszonyokat korszerűbben értelmezni.

Vajdaság esetében szorosan összefügg az öngazgatás erősödése és a nemzeti kollektivitások egyéniségének kifejeződése. Sőt még azt is hozzá kell tenni, hogy Vajdaság újszerű helyzetét nemcsak az autonóm tartomány öngazgatáson alapuló viszonylagos önállósága határozza meg, hanem az itt élő nemzetiségek, mint nemzeti kollektivitások, határozottabb affirmációja is. Ez a kettős jelentőség azonban elválaszthatatlan, egymásba fonódik, szinte sajátos egységet alkot: azok az átalakulások (a társadalmi-termelési viszonyokban, a lakosság szociális szerkezetében, a tudat és műveltség terén), amelyek lehetővé és szükségessé tették Vajdaság öngazgató jellegének határozottabb kifejezésre jutását, lényegesen hatnak a tartomány nemzeti közösségének affirmációs folyamatára is, de a vajdasági nemzeti kollektivitások kifejezettebb érvényesülése is nehezen képzelhető el Vajdaság öngazgatása és a tartományon belüli különféle közösségek öngazgatásának erősödése nélkül.

A szocialista tartomány alkotmányjogilag már meghatározott önállóbb helyzete tulajdonképpen folyamatot jelent, s részben még csak előírányzott teendőket. Ezért gyakorlatunkban különbséget kell tenni a normatív (ahogyan kellene lenni, ahogyan előírásaink alapján majd csak lesz) és a való helyzet között. Hogy ez mennyire folyamatban lévő dolog, — még hozzá lassúbb, mint ahogyan képzeltük —, beszédesen példázza az is, hogy a tavalyra tervezett jó egynéhány lényeges tartományi törvény meghozatala ez évre tolódot el.

Annak ellenére, hogy sok mindent még csak ezután kell megvalósítani (abból is, amit a két év előtti alkotmánymódosításokkal meghatároztunk), ma már egyértelműen kimondhatjuk: a nemzetiségek affirmációs folyamata megköveteli nemcsak a politikai élet gyakorlatának módosítását, hanem ennek az affirmációs folyamatnak megfelelően a politikai rendszer további alakítását is. Ezeket a szükséges változásokat azoknak is tudomásul kell venniük, akik irtóznak politikai rendszerünk további alakításától, mint ahogy az is evidens, hogy politikai rendszerünkben nem hoztuk létre még minden vonatkozásban a ma már szükséges megoldásokat a nemzetek, illetve a köztársaságok közötti viszo-

nyokban. Ezeknek a megoldásoknak körvonalazása most van folyamatban, és egy éven belül, legalábbis pártvezetőségi szinten, kialakulnak majd. A nemzetiségek helyzetére vonatkozó további jobb megoldásokat még csak ezután kell megkeresni.

A KISEBBSÉGI MŰLT ÉS JELEN FOLYAMATOS VÁLTOZÁSA

Összegezve a nemzetiségek helyzetét az elmúlt negyed évszázad során, szembetűnik az, hogy sokban változott és változik a nemzeti kisebbségek és a komplett nemzetek közötti politikai kapcsolat és viszony is. Ezt a fejlődést, a nemzeti kisebbségek helyzetének alakulását, nálunk képletesen úgy jellemezték, hogy a kisebbségek (amelyek külön védelmet élveztek, de ez bizonyos gyámkodást is jelentett egyben) egyenjogú nemzetiségekké fejlődtek.

A végbement változások csak részben fejezik ki a nemzetiségek alkotmányjogi helyzetének alakulását. Ez vonatkozik a nemzetiségekkel kapcsolatos uralkodó politikai nézetekre is. Mindenesetre ma, amikor a nemzetiségek határozott afirmálódásának vagyunk részesei, és amikor rájuk is úgy tekintenek, mint a szocialista Jugoszlávia olyan nemzeti közösségeire, amelyek alapvetően alkotó (konstitutív) elemei ennek az országnak, egyben azt is jelenti, hogy komoly változások mentek végbe a nemzetiségi kollektivitásokon belül, de azt is, hogy az egész ország társadalma is szabadabb, szocialistább társadalommá alakult.

A politikai nézetek alakulásának jelentős állomása volt az ötvenes évek derekáig megtett út, amikor megszünt az akkori időben önálló szocialista fejlődésünket fenyegető külső nyomás, és amikor a nagy tömegek is tapasztalhatták, hogy az ilyen sorsdöntő, válságos helyzetekben a nemzeti kisebbségek szintén „normálisan” viselkednek. Vagyis éppen úgy, mint — feltételesen mondva — az államalkotó komplett nemzetek. A történelmi tapasztalatok nyomán a nemzeti kisebbségekről alkotott nézeteinket újszerűen fejezhetjük ki. Ezek a nézetek, különösen a maguk idejében, a nemzeti kérdés marxista felfogásában friss és alkotó megközelítést jelentettek.

Az 1958-as és 59-es vitákban, különösen a JKSZ Végrehajtó Bizottságának határozataiban mi már a nemzeti kisebbségeket Jugoszlávia állandó és tartósan jelenlévő tényezőiként tárgyaljuk. Az 1963-ban életbe lépő alkotmányos rend Jugoszláviát meglehetősen világosan az ország nemzeteinek és nemzetiségeinek szocialista közösségeként határozza meg. A két év előtti alkotmánymódosítás ezt az álláspontot még világosabban, teljes egyértelműséggel fejezi ki. Ez egyben azt is jelentette, hogy az elmúlt években az a nézet jutott túlsúlyba, hogy Jugoszlávia nemcsak a szláv nemzetek országa, hanem mindazoknak a nemzeteknek és nemzetiségeknek szocialista országa, amelyek Jugoszláviát alkotják.

A jugoszláv szövetségi berendezés további alakulása, a komplett nemzetek sajátos nemzeti jellegzetességeinek határozottabb afirmálódása és annak a bizonyos unitarizmusnak a háttérbe szorítása, amely az országépítés első évtizedében létező erős központosítás következménye volt —

a gyakorlatban beigazolta, hogy nem gyöngíti a több nemzetiségű ország összefogó erejét. Ha a nemzetiségi viszonyokban nehézségek merültek fel, azt semmiképpen sem a nemzeti jellegzetességek érvényre jutása okozta. Ez a felismerés eljuttatott bennünket oda, hogy a nemzeti szűkkeblőséget, mások nemzeti érdekének kismizmizését nacionalizmusnak bélyegezzük. Ma már meggyőződhattunk arról, hogy az egymás közti nemzeti kapcsolatok fejlesztése és az ország összefogó erejének növelése — ha öngazgató szocialista társadalmunk irányzatából indulunk ki — nem egyeztethető össze a nemzeti individualitás elfojtásával valamilyen unitarista vagy nemzetefelüli indoklással. (Persze, a „vasmarok-politika” képes lenne ideig-óráig az ország kohéziós erejét oly módon is növelni, hogy „sarokba szorítja” nemzeti különbségeinket, de az ilyen pünkösdi királtságyszerű logika lényegesen eltér öngazgató szocialista társadalmi rendünk észjárásától.)

Véleményem szerint, nem nehéz bizonyítani, hogy a nemzetiségek affirmációs folyamata nemcsak „nyomon követte” az ország komplett nemzeteinek általános affirmációs folyamatát, hanem egészében szemlélve még gyorsabb is volt, mint az egyes nemzeteknél. Elsősorban az albánokra, az ország egymilliónyi nemzetiségére gondolok, de az afirmáció hasonlóan erőteljes folyamata Jugoszlávia többi nemzetiségénél, legalábbis nagyobb részükénél, hasonló módon észlelhető.

Az alkotmánymódosításokkal, az autonóm tartományok helyzetének megváltoztatásával, a KSZ és a Szocialista Szövetség egy-egy érdekelt vezetőségének határozataival az elmúlt két év alatt olyan intézkedések sorát fogantatosítottuk vagy irányoztuk elő, amelyek világosabban kifejezik majd a nemzetiségek individualitását és még jobban érvényre juttatják elképzelésünket, hogy a nemzetiségek az ország és a társadalom lényeges és egyenjogú tényezői.

Ha a nemzetiségek egyenjogúságáról van szó, véleményem szerint ezt az egyenjogúságot hasonlóképpen kell értelmezni, mint Jugoszlávia komplett nemzeti esetében. Ez az egyenjogúság több, mint jogegyenlőség, a törvény előtti egyenlőség, de nem jelent mindenben egyenlőséget, nem jelenti pl. azt, hogy a fejlettebb nemzeti közösségek további fejlődésüket lényegesen lefékezzék, amíg a kevésbé fejlettek „beérik” őket, vagy hogy a szolidaritás alapján nyújtott segítség mentesítheti a kevésbé fejletteket az elsődleges felelősségtől saját fejlődésük iránt, vagy hogy a meglévő, történelmileg kialakult különbségek máról holnapra eltűnhetnek. Hasonlóan kell értelmezni a nemzetiségek individualitásának határozottabb kifejezését. Ez elsősorban mások viszonyulásában jelent majd változást, a nemzetiségeknél pedig azt hozza magával, hogy saját fejlődésükért, a célok megfogalmazásában és megvalósításában, nagyobb felelősséggel viseltetnek saját maguk és az egész közösség előtt. Ez megint a védnökség (és gyámkodás) alatt lévő nemzeti kisebbségek további átalakulását jelenti, ami nem az elkülönülést és a nemzeti elidegenülést hozza magával, hanem a nagyobb egyenjogúsággal bíró tényezők meghittebb és lényeges kapcsolatainak erősödését.

A nemzetiségek affirmációs folyamata változásokat hoz egész társadalmi helyzetünkbe, és nem korlátozódik csupán közjogi vonatkozása-

sokra. Ezt az utóbbi változást, ahogyan már többen kifejtették, egyesek úgy értelmezik és élik át, különösen a tartományokban, mint a „szerbek pozíciójának visszaszorítását”. Pedig valójában a politikai viszonyok változnak az egyes nemzeti közösségek között — ideértve a nemzeti kisebbségeket is —, különös tekintettel arra, hogy nemzeti közösségekről van szó, s hogy azok individualitásának kifejezése nemcsak hogy nem ellenkezik a szocialista osztálytársadalommal, hanem éppen a nemzeti különbözőségek kifejezése hozhatja meg szocialista társadalmi viszonyaink emberi teljességét. Már ma állíthatjuk, hogy különbözőségünk egysége valóban egységet képez és a különbözőségek kifejezése és megvalósulása nem veszélyezteti társadalmi fejlődésünk szocialista tartalmát, de az ország belső vagy nemzetközi biztonságát sem.

A KÜLÖNBÖZŐSÉGBEN VALÓ EGYSÉG A ROMANTIKUS EGYSÉGESÍTŐ UNITARIZMUS HELYETT

Részletesen sokkal kevésbé körvonalazhatók a politikai viszonyokban végbemenő változások. Bonyolultságukat nemcsak a változások tényleges tartalma fokozza, hanem a változások különféle értelmezése is. Találkozhatunk olyan értelmezéssel — véleményem szerint elsősorban a nemzetiségek soraiban —, amely a mai viszonyokból és felismerésekből méri a múltat, annak viszonyait, az akkori egyenjogúság fokát, lesújtó véleményt alkotva a nemzetiségek és a többségi nemzetek akkori forradalmi erőfeszítéseiről.

Egy másik, szintén egyoldalú értelmezés — ennek igazságtalanságát elsősorban a nemzetiségek érzik át — sok olyan mai törekvést, ami a nemzetiségek határozottabb afirmációjának vonalán van, a régi gyanakvással övez, de főleg régi mércék alapján, és begubózáznak, elkülönülésnek vagy egyenesen nacionalista szeparatizmusnak, szegregacionizmusnak címkéz. Ez különösen olyankor teremt fura helyzetet, amikor a nem kisebbségi, jóindulatból ugyan, de felületes ismeretek alapján, vagy egyszerűen a régi megszokott helyzet alapján, magyarázza: mit is kell akarnia és mit nem a kisebbségnek a saját érdekében.

Még a közelmúltban is a nemzetileg vegyes környezetben a nemzeti kapcsolatokat sokszor az jellemezte, hogy a kisebbségek, fejlődésük folyamán, a többségi és egyúttal fejlettebb nemzetre támaszkodtak. Ez a, bizonyos értelemben egyoldalú, kapcsolat ma sem szűnt meg, nem is küszöbölhető ki teljesen, de általános fejlődésünk folytán egyre kevésbé maradhat egyoldalú ez a kapcsolat, a kölcsönösség elvével kell gyarapodnia.

Mi, a vajdasági nemzeti kisebbségek soraiból való kommunisták — s valószínűleg hasonló volt a helyzet más kisebbségi környezetben is —, nemcsak arról mesélhetnénk kötetszámra, mennyire tapasztalatlanok és milyen kevesen voltunk, hanem arról is, hogy a szerb kommunisták segítsége nélkül nem valósulhatott volna meg a háború utáni első évek

nagy politikai és társadalmi megújodása a nemzeti kisebbségek körében. S ez a segítségnyújtás nem csupán a nemzeti kisebbségek soraiból való kommunistáknak szólt, hanem az egész nemzeti kisebbség társadalmi és nemzeti érdekeinek.

Akár mennyire is igyekeztünk és akár mennyire szeretnénk volna, hogy a nemzeti kisebbségek legyenek a fejlődés motorja, alanya, mégis az volt a helyzet, hogy a kisebbségek — eleinte inkább, később már kevésbé — fejlődésünk és kisebbségi politikánk tárgya voltak. Ezért a segítségnyújtás révén megvalósított eredmény, amelyet a nemzetiségek társadalmi fejlődésükben elértek, a szerb kommunisták és, túlzás nélkül, az egész szerb nemzet internacionalizmusáról tanúskodik.

A folyamatban lévő fejlődés következtében ma a nemzetiségek már többet tehetnek, alkalmasabbak saját fejlődésük előmozdítására, mint ahogyan az a múltban és még a közelmúltban is volt. Már utaltam arra, hogy mások voltak a nemzeti viszonyok köztársaságunkban közvetlenül a háború után, mások a tájékoztatóirodás hadjárat lezárulása után és mások ma. Ma már szembetűnőek a nemzetiségek társadalmi szerkezetében végbement lényeges változások, de az egész országban is a nemzeti viszonyok újabb tartalommal gazdagodnak.

Ezért, a nemzetiségek fejlődése következtében, ha a nemzeti kisebbségek továbbjutásának elősegítését és afirmálását a régi módon igyekszünk serkenteni, akkor a régi politikai viszonyokat idézzük fel, noha ma, a mai körülmények közepette ez mindinkább idejétmúlt, mindjobban a szűkkeblű szerb unitarista irányzatként jelentkezik. Úgy érzem, hogy erre egyes szerb, horvát és crnogorai elvtársak és egyes elvtársak a nemzetiségek soraiból nem figyeltek fel eléggé. Hogy konkrét legyenek — álljon itt példának a hazai magyarság fejlődése, mert minden múltbeli ideiglenes megtorpanás és a jelenlegi fejlődés problémái ellenére, beszédesek az eredmények: azt a félmilliónyi nemzeti közösséget fejlett és kedvező társadalmi szerkezete miatt gyakran hozzák fel példaként. A jugoszláviai magyarok nemzeti közössége valóban fejlett, a múltban is elsősorban fejlett munkásosztálya volt, de ennek a nemzetiségnek bizony megvoltak (fejlődése szempontjából) a maga súlyos problémái is. Emlékeztetnék csak az 1944—45-ös évre. Akkor ugyanis, a világháború végén, elhatároztuk, hogy Vajdaságban bármilyen feltételek mellett és nehézségek árán, lehetővé tesszük a kisebbségek számára az anyanyelvű oktatást az elemi iskolákban. A háború utolsó telén nagy feladat volt iskolákat nyitni, előteremteni a tantestületet és biztosítani az oktatást. Valóságos főnyereménynek számított az A-tanfolyamos munkakerő, pedig ezek csak érettségizett emberek és egyetemisták voltak. Az akkori tanerő zömét a C-tanfolyamosok, vagyis a kisérettségizettek és polgári iskolai végzettségűek képezték (ez kb. a mai elemi iskolai végzettségnek felelne meg). Csak idővel, egy évtized múltán alakulhatott ki a teljes középiskolai végzettségű tanítókáder, nélkülük pedig egy nemzetiségnél sem lehet komolyan beszélni értelmiségi rétegről. Ma köztudomású, hogy a magyar tanügyi értelmiségielnél gyökeresen megváltozott a helyzet.

Az előbbieket során említettem, hogy a kisebbségiek körében tevékenykedő kommunistáknak nyújtott segítség éppúgy vonatkozott ránk, magyarokra is, s hogy erre a segítségre mennyire szükségünk volt, az a tény is bizonyítja, hogy mi, magyar kommunisták politikailag és fizikailag is sokkalta inkább kisebbségben voltunk saját nemzetiségünk körében, mint a szerb kommunisták. Ezért is jelentett sokat a segítség számunkra, mert nélkülük kevesebb sikerrel érthettük volna el a jugoszláviai magyarok mai világnézeti, eszmei és politikai érettsége fokát. Ennek ellenére, helyesebben: éppen ezért, a két évtizeddel ezelőtti viszonyulási mód a magyarok körében jelentkező politikai és társadalmi kérdések megoldása során korszerűtlen viszonyulásként hatna. Amennyiben túl sokáig tartósítjuk a régi viszonyok elemeit — amelyek a maguk idejében szükségesek és logikusak voltak —, ezt ma atyáskodásnak, a magyar nemzetiség meghatározott dolgainak intézése feletti gyámkodásnak tekintenék. A jelenlegi viszonyokban gyakran a régi formákat alkalmazzuk, s ez bizonyos esetekben gátolhatja a nemzetiségek egyes kérdéseinek önálló, felelősségteljes megoldását. Az ilyen segítségnyújtás, méghozzá elavult módszerek alkalmazásával — legyen az bármennyire is jóindulatú a többi nemzet káderei részéről —, néha szakszerűtlen, illetéktelen beavatkozásnak minősül.

Politikai viszonyainkban egy másik változás is észlelhető. Mi valamikor Vajdaságban — noha másutt is az országban, de nem ennyire hangsúlyozottan — az osztályjelleget ugyancsak kihangsúlyoztuk és elkülönítettük a nemzeti jellegtől. Mi Vajdaságban igyekeztünk visszafojtani a nemzeti jellegzetességeket, különbözőségeket, hogy ezáltal megerősítsük erkölcsi, politikai egységünket. Jobban kihangsúlyoztuk azokat az elemeket, amelyek nem csupán lényegileg, hanem formailag is összekötnek bennünket, s nemcsak kulturális téren, hanem általában a társulás és a társadalmi szervezkedés terén is.

A tények további hasonló megközelítése, azt hiszem, korrekció nélkül tarthatatlanná vált, mert a jugoszláv társadalmi gyakorlat a nemzetek érvényesülésének útján halad, s ugyanakkor tudatosan beigazolódtott az is, hogy a nemzetek érvényesülése nem teszi kérdéssé az ország egységét. A nemzetek érvényesülése során világosabban felismerhetjük, mi az, ami az „érvényesülésen túl van” és mi a nacionalizmus valójában, vagyis könnyebben felismerhetjük a nacionalizmust. Ha ugyanis visszaszorítjuk a nemzeti érvényesülést, a külön nemzeti jelleg megmutatkozását, e jelleg érvényre jutását, bizonyos nyomást gyakorolunk egy meghatározott környezetre, — tústént megmutatkoznak a reális körülmények, és az elferdülés jegeit is pontosan fel lehet ismerni.

Vajdaságban valamikor egyes megjegyzéseket eleve sovinizmusnak tulajdonítottunk, noha ma nem vagyok biztos abban, hogy valóban sovinizmus volt-e (ezeket a dolgokat mai felismeréseim alapján szemlélem s nem ahogyan akkor tekintettem a dolgokra). Többek között ilyen megjegyzések is elhangzottak: „Nekünk, vajdasági szerbeknek kevesebb a jogaink, mint a Vajdaságon kívül élő szerbségnek.” A nemzeti jelleg-

zetesség érzékeny volta és fegyelmezett viszonyulásunk folytán akkor elfogadhatatlannak tűnt ilyesmi. A jogok korlátozása természetesen nemcsak a szerbekre vonatkozott, hanem a nemzetiségekre is. Ilyen magatartás szellemében a folklort falusi primitivizmusként, a feudális társadalmi berendezés haszontalan maradványaként könyveltük el; vagy a társadalmi életet a fejletlen falusi környezetben is — ez bizony igen érzékeny dolog volt — erőszakkal egyesítettük a több nemzetű művelődési egyesületekbe. Az ellenállást politikailag gyanús, nacionalista, kispolgári tünetnek kiáltottuk ki stb. E témával kapcsolatosan még egy kérdés vetődik fel: mivel a Vajdaságban élő szerbség jelentős erőt képviselt s nem jutott mindig kényszerű helyzetbe, nem szívlelte meg mindig a nemzeti jellegével kapcsolatos tanácsokat és álláspontokat, nem fogadta el a korlátozásra vonatkozó megjegyzéseket. Persze egy-egy kevésbé létfontosságú kérdés kapcsán kockázatos és nehéz dolog az ilyen nagy erővel szemben felvenni a harcot. Igen ám, de ugyanakkor Vajdaság társadalmának mindig volt és van annyi ereje, hogy a hasonló jellegből fakadó ellenállást a nemzetiségeknél letörje vagy ezt az igényt nemzetieskedésnek, nem megfelelő magatartásnak tulajdonítsa. Ahelyett, hogy felismernénk és megszoknánk a nemzetek erőteljesebb megnyilatkozását s azt, hogy e megnyilatkozás nem teszi, nem is teheti kérdésessé Vajdaság erkölcsi, politikai egységét és a jó nemzeti viszonyokat, mi gyakran önfelüen harcolunk a nemzeti jellegzetességek erőteljesebb megnyilvánulásai ellen, — s ezekből a viszonyulásokból nem hiányzik sem a szubjektív önkényeskedés, sem pedig a döntőbíráskodás.

Ha adott esetekben másként viszonyulnánk és nem reagálnánk a csárdást vagy a kolót járnai akaró népi táncsoportokra és a népi hagyományok ápolóira, hanem azokra, akiket ez zavar, más helyzet állhatna elő. Igaz ugyan, hogy igen leegyszerűsített példát hoztam fel, karikírozva fejtettem ki véleményem a külön nemzeti jelleg megnyilvánulását idézve, de ugyanezt kifejezhetném szubtilisebb formában is, más dolgokra, esetekre alkalmazva.

A nemzeti és nemzetiségi kérdések további megoldásában romantikus internacionalista viszonyulásunkat elmélyültebbé kell tennünk, mégpedig úgy, hogy a nemzeti jelleg kinyilatkoztatásában felfedezzük az egységet, a különbözőségben való egységet. Az ilyen magatartás magával hozná a nemzetiségi kollektivitások nagyobb arányú érvényesülését. Itt még arra is emlékeztetnék, hogy évekkal ezelőtt politikai dokumentumainkban kerültük a nemzetiségi kollektivitás kifejezést, nemzetiségi hovatartozást írtunk. Ezt azért mondom, mert az egyéni jogok, az emberi jogok nemzeti értelemben is elsősorban a községben, kommunában teljesednek ki, de a jogok bizonyos elemei nemcsak kulturális, hanem politikai jellegűek is, s ezek nehezen vagy egyáltalán nem valósíthatók meg községi szinten. Vajon ha ezt szem előtt tartjuk, s ha mégis mindenáron arra esküszünk, hogy a különféle, községen kívüli szervezkedés öngazgatáson kívüli vertikalizmus, eltaláltuk-e az igazságot? Nemzetgazdasági téren reakciónak minősítettük már a csupán területi, községi

szintű szervezkedést, hisz az öngazgatáson alapuló szervezet magába foglalja nemcsak a horizontális, hanem azon túlmenően, minden másfajta, tehát a vertikális szervezkedést is.

NEM SZENZÁCIÓS „ESETEK”, HANEM LÉNYLGBEVÁGÓ VÁLTOZÁSOK, NAGY FORDULATOK NÉLKÜL

Nemzetiségi viszonyaink alakulása, minden dinamizmusa ellenére sem vethet fel máról holnapra újabb és újabb mozzanatokat. Minden nemzetiségi viszony igen szövevényes, mert magába foglalja a gazdasági, társadalmi, szociológiai, kulturális, politikai, művelődési, lélektani és más tényezők fejlődését egy-egy nemzeti közösségen belül, de az ezekre a tényezőkre gyakorolt hatásokat is. Mégis úgy látszik, nagy csábítással bír az a téves nézet, amely a nemzeti viszonyokat csak a kulturális eseményeken keresztül szemléli. Az ilyen „irodalomközpontú” szemlélődés nemcsak kultúrmunkásainkat csábítja, még kevésbé csak a magyarokat. Akadnak politikusok is, akik a kultúra terén jelentkező tényleges vagy vélt eszmei tévelygéseket egybefűzik, igyekeznek ezeket általánosítani és ennek alapján meghatározni a szükséges teendőket. Az ilyen hozzáállás révén igencsak elvethetjük a sulykot, és arra a következtetésre juthatunk, hogy az értelmiségiek okozzák a legtöbb eszmei kárt a nemzeti viszonyok szocialista természetű erősödésében.

Természetesen, a nemzeti egyenjogúság politikájának megvannak a maga „hétköznapijai”, máról holnapra nem történnek fordulatok, még „esetek” vagy szembetűnő „tévelygések” sem, mégis sokkal, de sokkal lényegesebbek, mint az értelmiséggel és a kultúrával kapcsolatos kérdések, nemkülönben az arról folyó vita is, hogy a mai vegyes nemzetiségű területi iskolák számlájára elhangzott kritikai megjegyzések valóban szakavatatlanok-e, kisebbségi szeparatizmusból fakadnak-e, azután az, hogy hogyan is működjenek a műkedvelő egyesületek és vajon vízszintesen vagy függőlegesen kapcsolódjanak-e össze.

A nemzeti egyenrangúság szempontjából elsődleges fontosságú egy-egy nemzeti kisebbség szociális átalakulása, szociális mobilitása, mert ez lényegesen meghatározza az illető nemzetiség társadalmi lényét, és fontos tényező az ilyen nemzeti közösség egyes társadalmi rétegeinek politikai magatartása szempontjából. Ez a szociális mobilitás sokban függ az iskolahálózat fejlettségétől, a már meghirdetett elv megvalósításától, miszerint biztosítani kell az anyanyelvű oktatást, legalább az elemi iskolában; de függ ez még sok más anyagi és társadalmi tényezőtől is.

Hogy milyen hatalmas problémákkal kell megküzdenie egy-egy nemzeti közösségnek, szolgáljon példaként a magyar nemzetiség szociális átalakulására mutató két mozzanat. A Szerb Köztársaság 1961-es népszámlálási adatait idézve (bővebben szerbhórvát nyelvű közleményemben foglalkoztam vele, az ez év március 19—21-én tartott Krapinske Toplice-i tudományos tanácskozás keretében, A magyarok nemzeti és politikai

fejlődése Jugoszláviában címmel, 17—19. oldal), szembetűnik, hogy — noha a magyar lakosság kevésbé volt földművelő a többihez viszonyítva, és az átlagnál nagyobb százaléka dolgozott a népgazdaság társadalmi részlegében —, fejlett és hagyományos munkásosztálya ellenére, a képzett magyar munkások százalékos részesedése kisebb a köztársasági átlagnál. Kivételt csak a magasan szakképzett munkások képeznek, ezeknek százalékaránya majdnem megegyezik: a magasan szakképzettek egész Szerbiában 7,1⁰/₀-ot tesznek ki, a magyarok 7⁰/₀-ot. A köztársaságban továbbá a szakképzett munkások az összmunkássághoz viszonyítva 43,3⁰/₀, a magyaroknál 31,3⁰/₀, a betanultak 15,8⁰/₀, a magyaroknál 14,3⁰/₀. Viszont, míg az egész köztársaság munkásai között 42,2⁰/₀ a szakképzetlen, a magyaroknál már 46,0⁰/₀. A hivatali személyzet képzettségének tükrében a magyarok iskolai végzettsége még kedvezőtlenebb. Míg a köztársaságban alkalmazott hivatali személyzet 12,9⁰/₀ egyetemet végzett, a magyarok között csak 7,1⁰/₀-nak van hasonló képesítése. Főiskolai végzettségű alkalmazott: 6,5⁰/₀, a magyaroknál csak 4,7⁰/₀. A középiskolai végzettségű alkalmazottak köztársasági aránya a magyar nemzetiségűek arányához: 34,6⁰/₀:30,30⁰/₀ az utóbbiak rovására. Az elemi iskolai végzettségű alkalmazottak százaléka a magyaroknál 49,2, a köztársaságban pedig 37,3⁰/₀. Ez azt jelenti, hogy minden második magyar alkalmazottnak ilyen alacsony végzettsége van.

A szociális átalakulás másik fogas kérdése (Varga László ez év júniusában sikeresen megvédett szerbhórvát nyelvű diplomamunkája szerint, melynek címe: A magyarok társadalmi, politikai helyzete Jugoszláviában, 28—30. oldal) a magyarok iskoláztatási lehetősége. Így, amíg 1960-tól 1966-ig a vajdasági középfokú szakiskolákban és technikumokban a diákok száma megkétszereződött, a magyarok száma csak 1,6-tal növekedett (ezeknek fele se részesülhetett anyanyelvű oktatásban). A tanító- és óvónőképzők diákjai is ez idő alatt megduplázódtak Vajdaság-szerte, a magyar nemzetiségűek száma viszont csökkent, részint azért is, mert az ilyen végzettségű magyar szakemberek iránt gyérült a kereslet. A gimnazisták száma hat év alatt 2,5-szeresen növekedett, a magyar gimnáziumi tanulók száma viszont csak 10⁰/₀-kal. A szakmunkásképző iskolák tanulóinak száma az említett időszak alatt 1,5-szeresen növekedett, a magyarok száma 10⁰/₀-kal esett, s ebből kétharmad nem részesülhetett anyanyelvű oktatásban. Az egyetemre kerülők számaránya is kedvezőtlenül alakul az utóbbi években. Jugoszláviában 1963-ban 2913 magyar egyetemista tanult, 1968-ban 2700, vagyis 7⁰/₀-kal kevesebb, ugyanakkor ebben az időszakban az egyetemi hallgatók száma 30⁰/₀-kal növekedett az országban. A magyarok tehát az egyetlen nemzeti közösség, melynek soraiból az egyetemre kerülők száma nemcsak százalékarányban, hanem abszolút számban is csökken.

Ezek azok a problémák, amelyek a magyar nemzetiség szociális átalakulására vonatkoznak. Két olyan hatalmas probléma ez, hogy, túlzás nélkül, egész társadalmunk problémájává nő.

Van egy harmadik dolog is, amely ugyan nem foglalkoztatja közvetlenül a nagyközönséget, mert belső pártügynek tekinthető, noha lényeges Vajdaságban, épp nemzetiségi politikánk megvalósítása szempont-

jából. Ez pedig a tartomány Kommunista Szövetségének kedvezőtlen nemzetiségi szerkezete. Maga az a tény, hogy a VKSZ két és fél évtized eltelte után is ennyire egynemzetiségű maradt, megoldásra váró problémát jelent, különösen azért, mert ez az arány nem igen változott a JK SZ IV. plénuma és a SZKSZ VI. plénuma után sem, pedig akkor félreérthetetlenül megállapítottuk a nemzeti kisebbségek iránti bizalmatlanság szításának formáit, és elítéltük ezt a Ranković-féle politikát. A nemzetiségek országos részvétele a KSZ tagságában lényeges a nemzetiség miatt, de a nemzetek felfogása és politikai magatartása miatt is. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a nemzetiségek nagyobb fokú részvétele a KSZ tagságában a JK SZ eszmei irányító szerepe miatt is lényeges, hogy a nemzeti kisebbségek egyenrangúsága, ennek kialakítása teljesebb legyen öngazgató társadalmunkban.

Ez alkalommal csak a fenti súlyos problémákra, megoldásra váró feladatokra utaltam, de szóvá lehetne tenni még sok egyebet, többek között azt, hogy sok esetben az anyanyelv használatának biztosítása ellenére sem vesszük igénybe a lehetőséget, nem vagyunk hajlandók anyanyelvünkön szólni, vagy pedig az anyanyelvű iskoláztatás lehetőségei ellenére a szülő mégis lemond erről. Ha ezekre a problémákra gondolunk, eltörpülnek a részletkérdések, amelyek az utóbbi hónapokban — néha túlméretezve — foglalkoztatták közvéleményünket. Az olyan részlettemák, mint például egy-egy cikknek vagy regénynek nemzeti viszonyokhoz való hibás vagy csak hibásnak vélt hozzáállása, valamilyen évforduló vagy a magyar közelmúltból felvett név körüli bonyodalmak, kulturális egyesületeink és azok szervezeti problémái stb. még a központi szerb és horvát hetilapok hasábjaira is felkérkedtek — néha vaskos ferdítésekkel.

KLASSZIKUS ÉS ÚJ KELETŰ NACIONALIZMUS A NEMZETISÉGEK ÉRVÉNYESÜLÉSÉNEK TÜKRÉBEN

Számunkra, magyarok számára gyakran túlhaladottnak tűnnek azok a viták, hogy kicsi vagy nagy szakadék választja el a meghirdetett elveket a gyakorlattól. Sokkal érdekesebb felfigyelnünk az egyenrangúság elemeinek nacionalista és öngazgatásellenes megközelítésére, arra, hogyan cselekedjünk konkrét esetekben, mi történjék a jövőben, hogyan oldjuk meg szükségleteinket stb. stb.

Ami a nacionalizmust illeti, nálunk, magyaroknál a klasszikus nacionalizmus fogalma közismert. Nagy vonalakban és lényegében ugyanolyan, mint országunk nagy és kis nemzeti közösségeinek a múltból öröklött nacionalizmusa, csak magyar kiadásban. E nacionalizmus etnocentrizmusának nyelvén szólva: a miénk klasszikusabb nacionalizmus, mint másoké, különösen a környező népek nacionalizmusától klasszikusabb, magyarabb, nacionalistább stb. Véleményem szerint mi itt Jugoszláviában mulasztást követtünk el azért, mert nem közvetítettünk legalább valamit abból az önvizsgálatból (és önismeret szorgalmazó erőfeszítésből), amit Magyarország tudósai és közirói egy évtizede végez-

nek a magyar nacionalizmus gyökereinek és részletesebb megjelenési formájának feltárása ügyében. Különben ennek a nacionalizmusnak kötelességünk ellenszegülni itt, ebben a több nemzetiségű országban, nem is elsősorban nemzetközi kötelességből mások iránt, azért, hogy „békeség legyen a házban”, nehogy lovat adjunk más nacionalizmusa alá, hanem elsősorban saját magunk miatt, saját népünk és munkásosztályunk iránti kötelességből kell határozottan szembeszállnunk ezzel a nacionalizmussal. Hisz maradi nézeteket igyekszik nemzeti köntösbe burkolni, és korszerűtlen életérzést, felfogást sugalmaz, mert a múltat eszményítve nemcsak a múlt viszonyai mellett ágál, hanem gátolja azt is, hogy megértsük mai helyzetünket és felmérjük fejlődésünket a jövőben.

Mi eddig nem foglalkoztunk a klasszikus nacionalizmus vizsgálatával nálunk, de már bonckés alá vettük a talajunkból fakadó újabb keletű kisebbségi, magyar nacionalizmusunkat. Nem is annyira címkézve, de saját sorskérdéseinket taglalva, keresve értékeinket, alkotóerőnk lehetőségeit.

Az egyik ilyen, szocialista talajunkból sarjadó hajtás a szolgálékű, kisebbségi életérzésből fakadó nacionalizmus. E felfogás vallói leegyszerűsítetten szólva úgy érzik, hogy a félmilliónyi magyarság itt, Jugoszláviában olyan szerencsétlen kis közösség, hogy önmagát képtelen fejleszteni, ezért a magyarországi magyarok közvetlen függvényének kell lennie, ha meg akarja őrizni individualitását. Ez az elesetségi érzéséből fogant nacionalizmus másik végletbe csaphat át: a nagymagyar nacionalizmus szekere helyett a nagyszerb nacionalizmus szekerét tolja. Szerinte az asszimiláció egyetlen kiútja a jugoszláviai magyarságnak, mert előbb-utóbb úgyis felszívódik, hisz képtelen a sajátos nemzeti életre, a beolvadás történjék meg hát minél előbb, szerinte minek ez a meghosszabított haláltusa egy szocialista társadalomban, amikor az osztályszempont a lényeges és meghatározó, amikor a világ úgyis az intergráció felé kényszerül stb. Az ilyen kishitűségben gyökerező téves nemzeti tudattal szemben érdemes hangsúlyozni, hogy az itteni félmilliónyi magyar a szocialista öngazgatás értelmében is nagykorúsodik, hogy fejlődésében saját utak és jegyek jelentkeznek a magyar nemzet zöméhez, a Magyar NK magyar lakosságához viszonyítva is. Ezt közíróink már fel-felfedték, noha saját körünkben is berzenkedés fogadta néha az ilyen önismereti vizsgálódást. De a félmilliónyi magyarság viszonya az országon belül is változik a többi nemzeti közösségek irányában, mint ahogyan az előbbiek során már említettem. Ma már föl-mérhetjük, hogy ez a változás a szocialista Jugoszláviában elért fejlődés következménye és hogy ma, s a jövőben még inkább, ez a félmilliónyi magyarság többre képes és többet is törekszik saját sorsa ügyében intézni. Ez a folyamat nem elkülönülést jelent — noha bizonyos értelemben véve az individualizálódás jele —, mert ezáltal az itteni magyarok képessé válnak arra, hogy meghittebb viszonyt építsenek ki más nemzeti közösségekkel gazdasági, politikai téren s a közművelődés és a kultúra terén. Mindinkább magabiztos és egyenrangú félként jelentkezik majd a viszonyok építésében, olyan félként, amely nemcsak hálásan fogadja a támogatást, hanem van mit nyújtania a másik félnek is.

Ma már, képletesen szólva, a valamikori csecsemő nemcsak járni tanult meg, hanem határozott egyéniségű, nagykorú legényke lett. (Az ilyen legénykének rendszerint nem az első dolga, hogy állandóan hálálkodjon annak, aki járni tanította, hanem saját dolgait intézi, és néha túlzottan is érzékenyen örködik egyénisége, integritása és személyi méltósága felett.)

Szerintem jelenleg meddő dolog jóslásokba bocsátkozni a jövőt illetően. Nehéz részleteiben is előre látni az itteni félmillió magyarországi érvényesülési folyamatának majdani eredményeit, nemzeti jellegének további alakulását és társadalmi tartalmát. Ezzel kapcsolatban mégis annyit jegyeznek meg, hogy óvatosnak kell lennünk a jövő megidézésekor, nehogy abszolutizáljuk az afirmációs folyamatok lehetőségét. Egyrészt azért is helyénvaló az óvatosság — noha az abszolutizálás igénye nem jelentkezik irányzatként —, máris figyelmeztetések és gyanúsítások hangzottak el. Másrészt a jugoszláviai magyarok érvényesülési folyamata — ennyit már megállapíthatunk — el sem képzelhető az országban élő nemzetek és nemzetiségek szoros együttműködése nélkül és a magyar nemzet zömével ápoltság nélkül.

Az itteni félmilliónyi magyar országunkon belüli kapcsolatai állandóan napirenden vannak, véleményem szerint, „váltakozó szerencsével”. Ezekben a kapcsolatokban, legalábbis értékelésük közben, sok a formális és a felszínes együttműködés, nem értékeljük kellőképpen a kevéssé színvonalas, de a dolgos hétköznapi egymásrataltságból fakadó kapcsolatokat és a kölcsönös megbecsülést. Ha még ehhez hozzávesszük az itt tárgyalt egyoldalú atyáskodást is, akkor a kapcsolatok meghittsége miatt és azért, hogy azokat mai lehetőségeinkhez mérten tovább építhessük, nagyfokú korszerűsítésre lesz szükség.

A túlzott magabiztosság nemzetközi vonatkozásairól, a jugoszláviai magyarság és a magyar nemzet zöme közötti kapcsolatról tárgyilagosan szólni még nehezebb. A tapasztalatok gyérek, az eredmények még csak most jelentkeznek, az általános nemzetközi helyzet nem mondható valami kedvezőnek, és a jövő is fenyegetéseket és veszélyeket hozhat. Mégis, véleményem szerint, akár saját lehetőségeink túlbecsüléséből, akár a nemzetközi tényezők iránti túlzott gyanakvásból ered, nem helyes és számomra nem fogadható el az a felfogás, amely szerint a nemzeti kisebbség ún. „híd-szerepe” saját országa és saját nemzetének zöme között be nem igazolt tétel, legalábbis az öngazgató szocialista Jugoszlávia és annak magyarjai esetében.

Van még egy fajta nacionalizmus, amely kisebbségi voltunkkal szorosan összefügg, s amelyet nem mi művelünk annyira — elsősorban mi érezzük nacionalizmusnak —, de ez nem jelenti azt, hogy sorainkból nem regrutálódnak az itt szóvá tett többségi nacionalizmus székértelmezései is. Ez a fajta nacionalizmus, pontosabban, a nemzeti kisebbségek iránti érzéketlenség, abból a leegyszerűsített felfogásból ered, hogy mivel nálunk annyira fejlettek már a társadalmi viszonyok, hogy tulajdonképpen nem beszélhetünk nemzeti kisebbségekről és többségi nemzetekről, tulajdonképpen nemzetek közötti viszonyokról van szó (szerbhorvátul „medunacionalni odnosi”, amit már katonás rövidítéssel jelölnek, mint MNO).

Így aztán nem veszik számításba azt, hogy meghatározott esetekben, meghatározott dolgokat és viszonyokat egy többségi másképpen fog fel, másképpen él át, mint a kisebbségi. Ha a nemzetiségekről — nemzeti kisebbségekről van szó, egyúttal mindig a többségek viszonyulása is ide tartozik. Ezt az igazságot legalábbis a jugoszláv politikai gondolkodás már régen egészen világosan kifejtette. Ezért ha jelentkezik a szeparatizmus, ha a begubózás jeleivel találjuk magunkat szembe, ha az elkülönülésnek vagyunk szemtanúi, lényeges megvizsgálni, mi az, ami nincs rendjén az általános viszonyok síkján, mi okozza az ilyen irányzatok jelentkezését. Ha a nemzetiségeknél észlelhető ferdeségeket „rózsafüzérre szedjük” és ezt morzsolgatva fejére olvasunk minden létező és néha nem létező tévelygést, „esetet” stb. — mert erre volt már példa —, az ilyen magabiztosságában tetszelgő egyén megfelelkezik Lenin (1922. december 31-ei) üzenetéről: „Ezért a nemzeti kisebbségekkel szemben tanúsított engedékenységet és békülékenységet inkább túlozzuk el az adott esetben, semmint megfordítva.” Ilyen érzéketlenségről tanúskodik a nemzeti kisebbségek begubózásáról való hangoskodás. Ez mélyen sérti a nemzeti kisebbségeket, mert a felületes vizsgálódás is kimutatja, hogy kultúrájuk, saját érdekükből is, sokkal nyitabb és fogékonyabb a komplett nemzetek kultúrája iránt, mint a nemzeti kultúrák a nemzetiségek irányában azért, mert nem biztos, hogy a nemzeteknek ez az érdeke. Persze ez nem adhat jogot a nemzetiségeknek, hogy ezt a viszonylagos elzárkózottságukat viszonzásul felhánytorgassák a komplett nemzeteknek, hisz egyikük sem viszonyul így valamiféle elvont nemzetköziségből vagy nacionalizmusból, hanem saját érdeklődésétől vezérelve.

A begubózás veszélyéhez vagy vádjához hasonló kérdések esetében szintén lényeges, kik mondják, nemzetiségiek-e vagy többségek, mert más helyzetből, szemszögből nézik ugyanazt a dolgot. Ilyen kérdés például a kommunális rendszer szerepe és ezen belül az öngazgatás ellenére jelentkező majorizálások, a vegyes nemzetiségű iskolák nyílt kérdéseinek megítélése, a művelődési egyesületek jelentősége és szervezési kapcsolódása stb.

A KÖZSÉG ÉS A TARTOMÁNY SZEREPE A NEMZETISÉGEK ÉRVÉNYESÜLÉSÉNEK FOLYAMATÁBAN

Az a véleményem, hogy a kommunális rendszerünkben adódó lehetőségeket mi még nem ismertük fel teljesen, ezért nem használjuk ki kellőképpen arra, hogy a nemzetiségek affirmációs folyamatát kifejezzék, hogy felszínre juttassák azokat a törekvéseket, amelyeket a nemzetiségek egy-egy községenkénti töredéke képvisel, s amit önmagától fel tud mutatni. Még általánosabban fogalmazva: nem figyeltünk fel eléggé arra, hogy politikai rendszerünk meglévő intézményei az eddigieknél jobban szolgálhatnának — ez kötelességük is — a nemzetiségek külön nemzeti érdekeinek kifejezésére és ezeknek az érdekeknek kielégítésére. Itt elsősorban az autonóm tartomány és a község szerepéről és lehetőségeiről van szó. Azok a községek, amelyeknek lakosait több-

ségben egy-egy nemzetiség alkotja, nemcsak önmaguk előtt, hanem lehetőségeiken belül az egész nemzetiségi csoport előtt is felelősséggel tartoznak nemzetiségi politikánk megvalósításáért. Ez a tudat most érlelődik, és van rá biztató példa is.

A községi és a munkaközösségi öngazgatási demokráciával való manipuláció ma egyes esetekben szembetűnő ellenállási formává fajult, azokkal az igényes és nagy célokkal szemben, amelyeket az alkotmánymódosításokban, a tartományi alkotmánytörvényekben és más határozatainkban megjelöltünk. A nemzetiségek helyzetével kapcsolatos manipuláció röviden ebben a felszólító mondatban jut kifejezésre: „Ne avatkozzunk a dolgokba, bizzuk azt az öngazgatásra, majd elintézik ők a dolgokat az öngazgató szervezetben, saját belátásuk szerint!” Első tekintetre úgy tűnhet, hogy a nemzeti kisebbségek egyenrangúságának politikája és az öngazgatás összeütközésbe került. Valójában minden vegyes nemzetiségű közösségre vonatkozik ez, bővebb értelemben minden közösség érdekkülönbségeinek egyeztetésére, hogy formális demokráciával, egyszerű többségi szavazással tartósan nehéz megoldani a dolgokat. Ezt a visszaélési lehetőséget el kell utasítani, mert globális, elvont, semmire sem kötelező a „saját belátásuk szerinti döntés”, amely számol a kisebbség majorizálásával. Ezért kell sikraszállni a tartalmában is demokratikus, öngazgatású elintézési módért. Nem jelent megoldást pusztán a dolog formálisan demokratikus elintézési módja, éppen azért, mert itt is szükségszerűen felmerül a többségi nemzet viszonyulása a nemzeti kisebbség iránt. Többek között ezért is hoztuk az alkotmánymódosításokat és az új tartományi alkotmánytörvényeket, hogy világosabban szavatoljuk a nemzetiségek meghatározott egyenjogúságát. Az ember számára döntő fontosságú az a kapcsolat, amely munkahelyén és területi alapon a társadalmi közszolgáltatás igénybevétele útján jön létre. Ez a kapcsolat annyira fontos, hogy ez határozza meg tulajdonképpen az adott társadalom jellegét.

E kapcsolatokat, szerintem, legalább két szempontból kell megvizsgáljunk. Az egyik körülmény arra utal, hogy ez a kapcsolat, — ha úgy akarjuk, a szervezkedés —, nem szorítkozik kizárólag a községi mezsgyéken belüli kapcsolatra. A községi határokön kívüli gazdasági szervezkedésről már szó volt. De utalhatnék arra, hogy egyes szolgáltatások és azok öngazgató munkaközösségei különbözőképpen kapcsolódnak a községi határon túlra. Úgyszólván szabály az, hogy a községek más és más módon társulnak és szervezkednek tanügyi, egészségügyi, vízgazdálkodási stb. dolgokban. A másik körülmény meg az, hogy a község határain belüli szervezkedés nemigen helyezhető szembe az esetleg megalakuló nemzetiségi művelődési és kulturális szervezetekkel, mert ezek más természetű társulások. Az ilyenfajta társulás a társadalmi rend és a politikai rendszer szempontjából másodrendű, nem döntő fontosságú emberi kapcsolat. A kulturális szükségleteket kielégítő kapcsolatnál lényegesebb, döntőbb ugyanis a termelési kapcsolat.

Mégis tapasztalható ilyenfajta szembehelyezkedés nálunk, ami személyesen nem is izgatna különösképpen, ha az ilyen szembehelyezkedésre nem használták volna fel egyik munkám tételét. Ugyanis Mileta Rado-

vanović (A nemzeti kultúrák és a nemzeti szervezkedés a kultúrában c. írásában; *Magyar Szó* 1970. február 8—13. és *Dnevnik*, 1970. február 8—10.) és valószínűleg az ő nyomán Radovan Popović (*NIN*, 1970. június 21.) szembehelyezi tételeimet a vertikalizmussal. Ez a tétel, ismételtten hangsúlyozom: a községnek nagy lehetőségei vannak a sajátos nemzeti érdekek kielégítésére (szerb, magyar és szlovák többségű községekről van szó). De ez csak az egyik fele az igazságnak. A másik felét — éppen ugyanabban a munkámban részletezem (R. L.: Vajdaság Autonóm Tartomány lakossága nemzetiségi megoszlásának jellegzetességei; megjelent 1969-ben *A nemzetek közötti viszony időszerű kérdései az öngazgatású társadalomban*, című kiadványban). Ugyanis (lásd az idézett kiadvány 63. oldalán), Vajdaság szerb nemzetiségű lakossága nagy tömegében, 80,5 százalékban olyan községekben él, ahol egymaga a helybeli lakosság felét képviseli, és csak 7,5 százalékban él olyan községben, ahol valamelyik más nemzetiség alkotja a lakosságnak több mint a felét (a szerb lakosság további 12 százaléka olyan községben él, ahol több nemzetiség alkotja a község lakosságát, de egy sem éri el számbelileg a lakosság felét). Noha a magyarok 54 százaléka olyan községben él, ahol a lakosság többségét alkotják (az idézett kiadvány 64—65. old.), jelentős százaléka számbeli kisebbségben van egy-egy község területén. A többi nemzetiségeknél és nemzeteknél ez még kifejezettebb.

Ezt a körülményt egy szerb többségű környezet, illetve valaki, aki elsősorban környezete gondolkodási módjára és hangulatára támaszkodik, képtelen úgy érzékelni, mint az, aki a kisebbségi környezet törekvéseit és hangulatát is komolyabban figyelembe veszi. Ezért a szerb környezet véleménye sokkal mindenben kielégítőnek tartja a községen belüli struktúrát mindenfajta szükséglete kielégítésére, és értetlenül nézheti, esetleg felháborodással veszi tudomásul, hogy akkor, amikor minden a legnagyobb rendben van, jönnek valamiféle nemzeti kisebbségek, amelyek a községi határokon kívüli gyanús vertikális szervezkedést emlegetnek.

Ezért van más helyzetben az előbbi szemlélő, mint az, aki a saját bőrön is tapasztalja, élettapasztalatából tudja, mit jelent, minden egyenjogúsági politikánk mellett is számbelileg is kisebbségben élni, kis nemzeti közösséghez tartozni. Ezért csak egyik tételre hivatkozni (annak szembeállítását a vertikalizmussal már más lapra tartozó önkényesség), csak az igazság fele.

A TÖBBSÉGI NEMZET ÉS A NEMZETI KISEBBSÉG VISZONYULÁSA A TERÜLETI ISKOLÁKHOZ

Hasonló helyzeti különbség merül fel a területi iskolákkal kapcsolatos vizsgálódások során. Ezt a kifejezést úgy használom, ahogyan azt Zlatko Melvinger az idézett kiadvány 127. oldalán meghatározta. (Megjegyzendő, hogy vannak olyan szerzők, akik minden vajdasági iskolát területinek neveznek, azzal, hogy más nemzetiségű tanítási nyelv nem lévén, az adott körülmények folytán egy nyelven tanítanak.) Egészen más a

helyzete e szempontból a szerb nemzeti közösségnek Vajdaságban és más a helyzete a nemzeti kisebbségnek. Ugyanis a szerb nemzetiségűek számára a területi iskola kivétel, a nemzetiségiük számára viszont szabály. Íme néhány példa (Zlatko Melvinger A vajdasági területi iskolák eddigi fejlődésének néhány jellegzetessége című munkájában közölt adatok alapján, az idézett kiadvány 141. és 143—145. old.), csak az iskolák számát véve figyelembe: az elemi iskolák közül az oktatási nyelv 256 iskolában kizárólag szerbhorvát, vagyis az iskolák 60 százalékában, míg a szerbhorvát anyanyelvű lakosság (szerbek, horvátok, crnagoraiak) az utolsó népszámlálási adatok szerint a tartomány összlakosságának 64,4 százalékát képezik. Csak magyar nyelven 26 iskolában tanítanak, vagyis az iskolák 6,1 százalékában (a magyarok a tartomány lakosságának 23,8 százalékát teszik ki). Más nemzetiségeknél a helyzet a lakosság számarányától függően különféleképpen alakult. Így a lélekszámban azonos nagyságrendhez tartozó szlovákok és románok esetében 9 iskolában csak szlovácul és 6-ban csak románul tanítanak, míg 13 területi iskolában az egyik tanítási nyelv szlovák, illetve 12-ben az egyik román. Vajdaság 128 iskolája több nemzetiségű területi iskola, vagyis az iskolák 30,1%-a, közülük 104-ben (ez a 425 vajdasági elemi iskola 24,4%-a) magyarul folyik az oktatás. A 188 vajdasági középiskola közül 33, azaz 17,5 százaléka területi iskola (31 szerbhorvát-magyar, 2 szerbhorvát-román tannyelvű), 150 középiskolában a tanítás csak szerbhorvát nyelven folyik, ezek az ún. szerbhorvát tannyelvű homogén középiskolák, továbbá négy magyar tannyelvű és egy szlovák tannyelvű homogén iskola van. Ezért nem mindig meggyőzőek a szerb elvtársak, amikor annyira bizonygatják a több nyelvű egységes területi iskolák előnyeit, mondjuk, egy magyar környezetnek. Mindenesetre nagy figyelemmel kellene meghallgatni a magyar környezetből eredő szakemberek kifogásait és javaslatait. A gyanakvással is óvatosabban kellene élni, mert egy magyar környezet másképpen tekint ezekre az iskolákra — a területi iskolák elvére és gyakorlatára —, hisz számára ez nem kivételt jelent, hanem szabályt.

A KULTÚRA VALÓDI JELENTŐSÉGE ÉS OSZTÁLYJELLEGÉNEK HELYES ÉRTELMEZÉSE AZ EGYENJOGÚSÁG SZEMPONTJÁBÓL

A közművelődési egyesületek kérdésében is más a helyzet, amikor a nemzeti kisebbségek és nagy nemzeti közösségek érdekéről, azaz nézeteiről van szó. A nagy, néhány milliós közösség fenntarthat magának jelentős hivatásos intézményeket, egy kis nemzetiség kulturális tevékenysége jobbra a műkedvelő egyesületek munkájára támaszkodik. Nálunk, magyaroknál egy-egy környezetben a műkedvelő egyesületek kulturális munkája, a környezet fejlődési fokától függően, kisebb vagy nagyobb jelentőségű. Kisebbségi településeken, ott, ahol kisebb számban élnek magyarok és ahol más intézmény nincs, az egyesület az egyenrangúság légkörének megteremtéséhez lényeges kellék.

Akármennyire is fontos ez az emberi tevékenység, mégis néha túl-

méretezett fontosságot tulajdonítunk az egyesületeknek és magának a kultúrának is. Hogy valóban fennáll, s nemcsak a falusi közművelődési aktivisták részéről, az a nézet, hogy majd mindent a kultúrán keresztül szemlélünk, példaképpen íme egy idézet egy különben komoly szándékkal írott elemzésből, ahol a vertikalizmust elmarasztalva, a szerző kihangsúlyozza: „Teljesen mindegy, hogy olyan törekvésekről van-e szó, amelyek általános társadalompolitikai síkon vagy csak a kulturális élet területén szorgalmazzák az ilyen szervezkedést. Végző vonatkozásban, állapítja meg az elemzés, a kultúra terén való ilyenfajta szervezkedésnek nem célja a közvetlen kulturális tevékenység, hanem a kulturális politika vezetése, ami magába foglalja a nemzeti egyenrangúság kérdésének jelentős, ha nem döntő részét is.”

A vertikalizmussal kapcsolatos gyanúsításokról még szó lesz, de itt lényeges, hogy leszögezzük: nem tarthatjuk valami nagy marxista meghatározásnak azt, hogy a kulturális politika vezetése kimerítené a nemzeti egyenrangúság kérdésének jelentős, ha nem döntő részét is. Ezért a nemzeti kisebbségek nem fogadhatják el azt a nézetet, s eddigi gyakorlatunk sem ad rá alapot, hogy a nemzeti egyenrangúság ilyen szűk területre összpontosulna.

Ez a nézet azért is veszélyes, mert logikája alapján Vajdaság nemzeti és nemzetiségi kultúrájának szerteágazását és azok egyöntetűsített irányításának nehézségeit tévesen úgy értelmezi, mint tartományunk önigazgatási társadalmi közösségének oldódását, bomlását.

Nem is egyszer találkozhatunk olyan felfogással, amely a kultúra nemzeti jellegét szembehelyezi osztályjellegével. Van példa arra is, hogy a kultúrát csak meghatározott nyelven művelt irodalomként fogják fel, és hogy ebben különböznek Vajdaság több nemzetiségű társadalmának kultúrái. Még mindig él, mai körülményeinkhez idomítva, a Sztalin korabeli felfogás az egységes tartalmú, de különböző nyelven művelt kultúráról.

Találkozhattunk a centenárium évében Lenin bőséges idézésével, miközben itt Vajdaságban az 1913. évben írt fejtegetései kerültek előtérbe. Nem mindig vesszük figyelembe, hogy abban az időben Lenin elsősorban a nemzeti burzsoázia és a proletariátus osztályszövetség ellen küzdött. Véleményem szerint, számunkra tanulságos lehetne (így tette Boris Zihelr akadémikus ljubljanei centenáriumi beszámolójában) Leninnek az októberi forradalom utáni harca a proletkultus kizárólagosság ellen is.

Nálunk az osztályharc alapvető téte az önigazgatás, a harc az önigazgató társadalmi viszonyokért. Viszont ha nálunk, Vajdaságban túlhangsúlyozzuk a kultúra osztályjellegét, ha kihangsúlyozzuk elsőbbségét a nemzeti jelek felett, ahelyett, hogy e két különböző kategóriát egységükben tárgyalnánk, a legtöbb esetben ez már nem is valami túlfűtött nemzetköziség vagy nemzetnélküliség. Több nemzetű környezetünkben ez tulajdonképpen nem túlhangsúlyozott osztályszempontú megközelítési mód, hanem nacionalista megközelítés, a legnépesebb nemzet nacionalizmusa alapján való megközelítési mód. Ez lényegében osztályfrazeológiával kendőzött szerb atyáskodás.

A HÍRHEDT VERTIKALIZMUS, MINT MÁSODRENDŰ KÉRDÉS

Ami a nemzetiségek vertikalizmusát illeti, ez ma egy bonyolult kérdéssé dagadt, nem azért, mintha ez az egyenrangúság központi tétele lenne, hanem amiatt, ami ennek kapcsán felmerült és eddig elhangzott. Mégis, tájékozódás végett érdemes megemlíteni: Edvard Kardelj elvtárs egy éve, hogy az Olasz Unió küldöttségével beszélgetve hangsúlyozta az unió öngazgatási jellegét, és mint öngazgatási testületet szemlélve lehetségesnek tartotta, hogy a jövőben a községi és köztársasági szervek saját hatáskörükből át fogják ráruházni az olasz nemzeti kisebbségre vonatkozó meghatározott munka- és jogkör belöltését.

A tételt, hogy a vertikális szervezkedés Jugoszlávia nemzeti egyenrangúsági politikájának nem lényeges, nem sarkalatos tétele, bizonyítja gyakorlatunk is.

A JKSZ Végrehajtó Bizottsága 1959-es határozatában félreérthetetlenül helyteleníti a nemzeti kisebbségek kulturális egyesületeinek a kommunán kívüli vertikális szervezkedését. Viszont gyakorlatunk mutatja, hogy vannak köztársaságok, ahol nemcsak megmaradt, hanem tovább fejlődött az ilyen szervezkedés Jugoszláviában, és hogy függetlenül az ilyen vertikalizmus létezésétől vagy nem létezésétől, ez a körülmény nem volt mindig közvetlen kapcsolatban az egyenrangúságot szorgalmazó politikánk hatékony megvalósításával. Más kérdés, mennyire van ez a politikai álláspont összhangban a polgárok alkotmányos rendszerünk által szavatolt szervezkedési szabadságával, különösképpen a nemzetiségeknek szó szerint szavatolt jogával, hogy nemzeti kultúrájuk ápolására saját szervezeteket létesítsenek. Még egy külön kérdés, mi a tényleges társadalmi érdek ebben az ügyben. Ezért véleményem szerint lehetséges, hogy a Jugoszláv KSZ megfelelő szerve felül fogja vizsgálni a nemzeti kisebbségekre vonatkozó tizenkét év előtti határozatát, és meghatározza majd, mi is abban a maradandó és mi az, ami túlhaladott és ami az akkori viszonyokat és gyakorlati politikai szükségleteit tükrözi benne. Szerintem, nem jelentene meglepetést, ha a vertikalizmusra vonatkozó álláspontot is hatályon kívül helyezett álláspontok közé sorolnák ez alkalommal.

Ismételem, véleményem szerint maga a vertikalizmus kérdése nemzetiségi politikánknak nem valami sarkalatos tétele. Mégis, valószínűleg lényeges az, ami felmerült a vertikalizmus kapcsán, ami történt, felszínre jött és elhangzott. Valami hasonló történt, mint másfél évvel ezelőtt a nemzetiségek zászlóhasználata körüli országos vitában itt, Vajdaságban. Akkor sem maga a zászlóhasználat volt a fontos, ami nyilván nemcsak a nemzetiségek érzelmi kérdése és nem is sorsdöntő dolog, de lényeges, hogyan tekintenek a többségiek a nemzetiségek nemzeti afirmációs folyamatára, hol látják egyenjogúságuk jelenlegi határait. Voltak akkor is s ma is vannak olyanok, akiket lehangolt a többségi, magabiztos, egységesítő (egyesek szerint unitarista), a kisebbségek iránti nemzeti érzéketlenség és nemzeti szűkkeblűség. Akkor is, most is az

„egyes feszelgő, meg nem nevezett nemzetiségi értelmiségiek” bajkeverését emlegették. A tapasztalat nem múlik el nyom nélkül azóta sem. De a lchangeltség helyett inkább kijózanodásra van szükség, kijózanodásra a felesleges romantizusból, abból, hogy minden a legjobban van már megoldva, és csak a meglévő álláspontokat kell következetesebben végrchajtani. Józansággal kell tudatosítani azt az igazságot, hogy a nemzetiségi viszonyok bonyolult természete miatt mindig különbséget kell tenni a lényeges, az elsődleges és a nem lényeges között. Mert amikor 1922. december 30-ai üzenetében megróttta Dzerzsinszkij, Ordzso-ben leszünk képesek kiküszöbölni. Ez alkalommal érdemes Lenint idézni, amikor 1922. december 30-ai üzenetében megrótt Dzerzsinszkij, Ordzsonikidze és Sztálin „tősgyökeres orosz” eljárásait a Kaukázusban, nehezményezve az utóbbi „türelmetlen siettetését, adminisztratív túlbuzgóságát, valamint a hírhedt 'szociálnacionalizmussal' szemben érzett dühét”, és hozzáfűzte: „A politikában általában a düh rendszerint a legrosszabb tanácsadó.”

A MEGFELELŐ LÉGKÖR FONTOSSÁGA AZ EGYENJOGÚSÁG TOVÁBBFEJLESZTÉSE SZEMPONTJÁBÓL

Meg kell szoknunk, hogy nem elég felismerni valamit és abban a szilárd meggyőződésben élni, hogy birtokoljuk a dolgok igaz nyitját. Igazunkról másokat is meg kell győznünk, néha eltűrni a fölényes és igazságtalan gyanúsításokat, — néha elismerni, hogy igazunk nem igazság mindenki számára, hogy nem általános igazság.

A nemzetiségi kérdés szövevényes az öngazgató szocialista társadalomban is, ahol különben sok minden demisztifikálódott, és ahol alig van tabu téma. A nemzeti afirmációs folyamat nálunk, Jugoszláviában a nemzetekkel, de a nemzetiségekkel kapcsolatban is bonyolult, ám nem megoldatlan kis és nagy kérdéseket vet fel. A kérdéseket nem oldhatjuk meg úgy, hogy megnevezetlen „egyes és bizonyos értelmiségieket” aposztrofálunk (legsomorúbb az, amikor a fél-értelmiségi vagy alig-értelmiségi értelmiségiellenes szerepben tetszeleg). Különben mi megfeszíthetünk egypár értelmiségit, de a problémák maradnak továbbra is, ideig-óráig hallgathatunk róluk, de végül is a nemzeti afirmáció és az egyes nemzeti kollektívítások közötti politikai viszony változása utat fog magának törni, hasonlóképpen, mint az igazság a Traianus császár kecskefüleiről szóló szerb népmesében.

Hogy a nemzeti kisebbségek vertikalizmusával kapcsolatban nem lehet egykönnyen egyértelmű választ adni, bizonyítja a közelmúltban feltett két kérdés és az erre adott két válasz. Mind a két kérdező, Đordije Popović, az újvidéki egyetem gyülekezetén (*Kommunista*, 1970. március 12. a *Magyar Szó* csütörtöki melléklete) és Petkovics Kálmán a szabadkai 7 *Nap* május 1-i számában a vajdasági Kommunista Szövetség elnökével folytatott interjújában, egyformán és egyértelműen szuggesz-

tívek voltak már a kérdés feltevésében. Mégis, Veljko Vlahović és Mirko Čanadanović válaszai lényegesen különböztek egymástól.

Egyénileg úgy gondolom, ami a nemzetiségi közművelődési egyesületek szervezkedését illeti, noha nemcsak ilyen természetű vertikalizmusról van szó, s figyelembe véve, hogy a községekben többségben élő nemzetiségiek nem érzik nagy szükségét az ilyen természetű szervezkedésnek, mint ahogy az albánok nem mutatnak érdeklődést ilyesmi után Kosovón vagy a magyarok Szabadkán és Zentán, — meg kellene engedni Vajdaságban az ilyen természetű szervezkedést, külön vagy a meglévő közművelődési szervezeten belül. Ez csak demisztifikálná a dolgot, és az egész a maga nem is olyan fontos helyére kerülne. Kiderülne, hogy nem szolgálhat az ilyen kulturális csúcsszervezet gyógyírül a meglévő nyílt kisebbségi kérdéseinkre, de az is, hogy nem robbantaná szét Vajdaság autonóm tartományának öngazgatású politikai rendszerét.

A vertikalizmussal kapcsolatos néha éles hangú vita kapcsán véleményem szerint leszűrhetünk egy általános érvényű tanulságot is. A meghatározott kedvező légkör létrehozása, a dolgokhoz való megfelelő közeledés sokszor lényegesebb, mint egy-egy szervezeti forma alkalmazása. Mert ilyen légkör létrehozása nélkül a nemzetiségek továbbra is szerbhorvát nyelven fognak vitázni ott is, ahol helyén való lenne, hogy anyanyelvüket használják, továbbra is tömegesen fogják járni gyerekeiket nem anyanyelvű elemi és középiskolai oktatású tagozatokba, továbbra sem fogják használni nemzeti zászlójukat, továbbra is amatőr alapon, tömegében felemás módon fogják művelni kultúrájukat, a Kommunisták Szövetsége tagjaira továbbra is mint egy kissé nemzetietlen beállítottságú emberekre fognak tekinteni, a szerbhorvát államnyelv nemlétezéséről sem lesznek teljesen meggyőződve stb. Mert a nemzeti egyéniségét nem azért fejezi ki valaki, legalábbis minden jó érzésű nemzetiségi nem azért fejezi ki, mert hencegni akar, még kevésbé, hogy provokálja a szerb és horvát polgárokat, akikkel együtt és akikkel közösen dolgozik, alkotja jelenét és jövőjét. Nemzeti egyéniségét azért fejezi ki, hogy emberi méltósága teljesebb legyen, hogy teljes emberi mivoltát fejezze ki. De az életben sok primáris dolog van, ami miatt az ember hajlandó eltekinteni a teljességtől. Ezért a békesség kedvéért, ha ehhez nincs meg a kellő légkör, lemond majd a magyar a magyar szóról és a jövő kedvéért gyermeke anyanyelvi iskoláztatásáról. Más lapra tartozik, milyen élettapasztalatot alakít ki, mit él át egy-egy ember, hogy eljusson ahhoz az állásponthez, hogy önkéntesen ne használja anyanyelvét (van, aki dicsekszik, hogy, mondjuk, szerbhorvátul jobban fejezi ki magát, mint anyanyelvén), vagy hogy gyermeke jövőjét a nem anyanyelvi iskoláztatásban látja. (Mellesleg megemlítve, a nevezetes 1959-es VB-ülésem egyik vezető személyiségünk azt a jelenséget, hogy egyes vidékeinken a nemzeti kisebbségek szembetűnő százaléka gyermekeit nem részesíti anyanyelvű oktatásban, már akkor e vidékek kisebbségi iskoláztatási kudarcának nevezte.)

ÖSSZEFOGLALÓ HELYETT: NAGYOBB FELELŐSSÉGGEL A SAJÁT, DE A MÁS NEMZETI KÖZÖSSÉGEK IRÁNT IS

Válaszvonalat húzni, elválasztani a segítséget a gyámkodástól — nehéz dolog. Vitatható is egyes esetekben, mi kicsoda, mert aligha található olyan tekintély és tekintélyes testület vagy kvalifikált közösség, amely ilyen kérdésben egymaga hivatott a döntőbíró szerepére (az arbiterség különben is rendszerint a bürokratikus politikai vagy másfajta monopóliumra való törekvés kísérő ismérve). Sokkal lényegesebb szerintem elismerni és szem előtt tartani azt, hogy a múltban volt és most is létezik a „kívánt segítségnyújtás”, de volt eset, hogy az ilyen segítségnyújtást „hivatlan atyáskodással” helyettesítették. Igazodásul számunkra nem léteznek előre megadott képletek. Ilyen esetben nem segíthetnek nekünk a nacionalista apriorisztikus álláspontok sem a kisebbségiek, sem a többségiek részéről. De azok sem, akik bizonytalankodásukban, az idegen nemzeti szűkkeblülésnek udvarolva, ezek nemzeti érzéktelenségét vagy idejét múlt nézeteit akarják piacra hozni mint internacionalizmust vagy mint saját nemzeti korlátoltságuk tagadását. (Az utóbbi esettel valahogyan úgy van, mint annak idején a középkorban, amikor azt hitték, hogy az „angyal-hang” tulajdonosa több humánusot képvisel és közelebb van a mennyei tőkélyhez, mint egy bariton.)

Mivel már társadalmilag affirmálódott az az álláspont, vagy legalábbis folyamatban van, hogy nem a nemzeti jellegzetességek és különbözőségek jelentik a problémát, hanem a nemzeti különbségek el nem ismerési, illetve a saját vagy más nemzeti érdek méltánytalan „fölébehelyezése” (történjen az a nemzeti kizárólagosság vagy lényegében más nemzeti érdek javára való humanizált lemondás és önkorlátozás cégére alatt, esetleg atyáskodó szorgoskodás következtében) — nekünk felelősen, saját népünk előtti és más népek iránti felelősséggel, függetlenül valaki szubjektivitásától, létezik „a kívánt segítség és a hivatlan atyáskodás” problémája. Ezzel az adottsággal számolnunk kell, ezzel szembe kell néznünk mint hétköznapjaink tartozékával mindaddig, míg nemzet és nemzetiség lesz, míg állam lesz és míg el nem jutunk abba a bizonyos, Petőfi által emlegetett Kánaánba. Véleményem szerint, ez a kérdés időszerű marad mindaddig, míg a nemzeti kisebbségek helyzete szorosán összefügg a kisebbség körében végbemenő társadalmi, politikai és kulturális folyamatokkal. Ezeket a folyamatokat ezenkívül mindig befolyásolta a „többségiek viszonyulása”, s bizonyos értelemben tükrözik is ezt a viszonyulást.

Még él körünkben az a nézet, hogy nem nekünk kell felvetni saját, szűkebb vonatkozású problémáinkat, nemzetiségünkre vonatkozó tényleges vagy vélt problémákat, mert már ez is gyanús „extrémizmushoz”, esetleg magyar nacionalizmushoz is vezethet. E nézet szerint ez a szerb elvtársak és az illetékes szervek feladata, (amelyben vagy vannak a szóban forgó kérdésben jártas magyarok, vagy kevésbé vannak, illetve vagy olyanok, akiknek jártassága valóban a magyarok környezetében affirmálódott, vagy nem éppen ott, hanem a szerb elvtársak és környe-

zet elsődleges bizalmát élvezik, mint számukra elfogadható magyar nemzetiségű reprezentánsok).

Amikor az ilyen nemzetileg steril kisebbségiek vérszegény papolását hallgatom, cszembe jut a Jugoszláv Kommunista Szövetség egyik elnökségi tagjának egy, a nemzetiségiek és a magyar nemzetiség helyzétére vonatkozó hosszabb meghitt beszélgetés során elhangzott okfejtése. A külső tényezők viszonyulása mellett hangsúlyozta a nemzetiségen belüli folyamatok fontosságát, felemlítve a szerb közmondást is: „Tuda ruka svrab ne češe” („Idegen kéz nem jól vakar”).

Mivel mi nemcsak vakaródnai akarunk szabadon, de a viszketés okát, legalább néhány okát, ki is szeretnénk küszöbölni, szembe kell néznünk „a kívánt segítség és a hivatlan atyáskodás” tényével és adottságaival. Aki meg apriorisztikusan azt akarja kihirdetni, hogy a vizsgálódás a nemzeti alapon való sorozatos alkudozáshoz vezet, azt érdemes lenne az unitarizmus szerb és magyar szekértolóihoz utasítani, náluk hasonló gondolatok bő tárházára találhat. Aki a saját nemzetisége iránt és egész öngazgatású szocialista Jugoszláviánk iránt felelősséget érez, aki nem enged a csábításnak, hogy szembehelyezze a nemzetit a szocialistával, az éppen úgy nem fogadhatja el azt a szerb nacionalista képletet, amely szerint nincs mit feszegetni, mert minden rendben van (ami meg nincs rendben a nemzetiségekkel kapcsolatban, az említésre sem méltó, hisz az eredmények beszédesebben szólnak minden érvelésnél), éppen úgy, mint ahogyan nem fogadhatja el azt a nacionalista álláspontot, amely a valóban elért eredményeket, világviszonylatban is számot tevő egyenjogúságunk fokát a tárgyilagosság mellőzésével kisebbiteni vagy tagadni szeretné.